

HUY HIỆU GIÁM MỤC CỦA HAI ĐỨC CHA FRANÇOIS PALLU VÀ LAMBERT DE LA MOTTE

Nt. Marie Fiat Tuyết Mai, MTG

Bản đồ Đại Việt thế kỷ XVII

Dẫn nhập

I. MIÊU TẢ HUY HIỆU GIÁM MỤC CỦA HAI ĐỨC CHA

1. Phần trang hoàng bên ngoài
2. Tám khiên huy hiệu
3. Câu phương châm

II. ĐẶC TÍNH VÀ Ý NGHĨA

1. Thừa kế
2. Duy nhất
3. Diễn tả một nguyên tắc sống
4. Có tư cách pháp nhân và bảo vệ

Kết luận

DẪN NHẬP

Trong tác phẩm “*Tập Huy hiệu minh họa của Hàng Giám mục Pháp*”¹, xuất bản năm 2008, của chuyên viên huy hiệu Arnaud Bunel, người ta tìm thấy huy hiệu Giám mục của Đức cha François Pallu, Đại diện Tông tòa Đàng Ngoài - số 1856, của Đức cha Pierre Lambert de la Motte, Đại diện Tông tòa Đàng Trong - số 1857. Hai bản vẽ này thu hút sự chú ý của những ai đã từng nhìn thấy con dấu Giám mục hay một huy hiệu khác của hai Đức cha. Thật quý báu thay, sau hơn 350 năm, chúng ta vẫn còn tìm thấy được con dấu nguyên vẹn của mỗi Đức cha trong những lá thư do chính tay các ngài viết, trên những tờ giấy do chính các ngài chọn, được lưu giữ cẩn thận trong Văn khố của Hội Thừa sai Paris (AMEP).

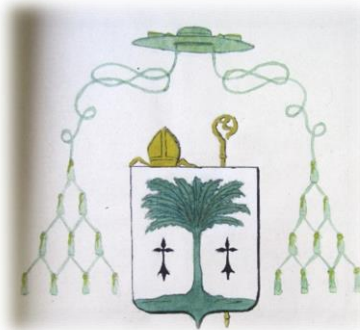
Trước khi đi vào phân tích các chi tiết, chúng ta cùng quan sát và lưu ý nét khác biệt giữa các huy hiệu của Đức cha Pallu : bản vẽ của Bunel, con dấu trong thư Đức cha Pallu gửi Cha Brindeau và Cha Deydier², và bản vẽ tay trong tập thống kê của vị Quản thủ Văn khố Henri Sy về các tài liệu của MEP đang lưu trữ tại Văn khố Quốc gia.

Arnaud BUNEL, n° 1856

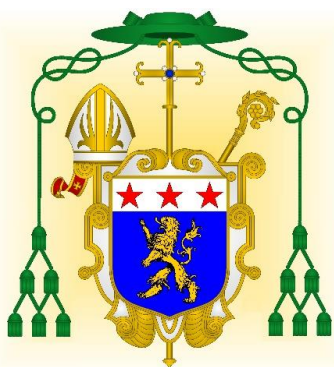

AMEP, T. 102, tr. 275

AMEP, *l'Inventaire de Henri Sy*

Đối với Đức cha Lambert, chúng ta so sánh bản vẽ của tác giả Bunel với con dấu của ngài được tìm thấy trong lá thư viết tay gửi ông Fermanel³.

Arnaud BUNEL, n° 1857

AMEP, T. 858, tr. 94

¹ Arnaud BUNEL, *Armorial illustré de l'Épiscopat français, 1589-1790*, sous forme de CD-Rom, de la série "Héraldique illustré", 2431 pages, 1983 armoiries, sur www.heraldique-europeenne.org, 2008.

² Louis BAUDIMENT, *François Pallu, Principal fondateur des Missions Étrangères (1626-1684)*, Paris, Archives des Missions Étrangères, 2006, tr. 279, 568.

³ P. LAMBERT DE LA MOTTE, *Thư gửi ông Fermanel, 10-1664*, T. 858, tr. 94.

Chắc hẳn ai trong chúng ta cũng đặt câu hỏi về những khác biệt và bắt đầu nghi vấn về tính xác thực của các bản vẽ. Chúng ta cùng tìm hiểu những giải đáp cụ thể.

I. MIÊU TẢ HUY HIỆU GIÁM MỤC CỦA HAI ĐỨC CHA⁴

Vào thế kỷ XVII, mỗi huy hiệu thuộc phẩm trật Giáo hội gồm hai phần : tấm khiên (écusson) là phần quan trọng nhất và phần trang hoàng bên ngoài (ornements extérieurs) gồm những yếu tố liên quan đến chức tước của đương sự.

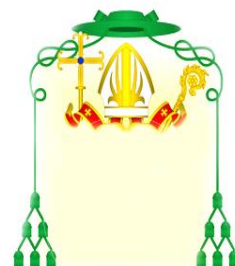
Vì thế, để tạo một minh họa hữu hình (bản vẽ, con dấu, trên chân dung, v.v.) cho huy hiệu của một vị nào đó, nghệ nhân chỉ cần hai yếu tố : sự mô tả tấm khiên và phẩm tước, chức vị của người đó. Tiếp đến, tùy theo năng lực cảm nhận nghệ thuật riêng, chính họa sĩ huy hiệu làm nên bản vẽ minh họa thích hợp, thanh nhã và đẹp nhất. Điều đó có nghĩa là : hai họa sĩ huy hiệu đề nghị hai bản vẽ minh họa khác nhau cho cùng một người, miễn là cả hai đều tôn trọng các quy tắc cách chính xác, thì cả hai bản vẽ đó đều đúng. Trong nghệ thuật huy hiệu, có những điều buộc họa sĩ phải tuân theo các quy tắc, có những điều họ được hoàn toàn tự do trong sự sáng tạo theo khả năng thẩm mỹ của mình.

Đối với huy hiệu Giám mục của Đức cha Pallu và Đức cha Lambert, chúng ta tìm hiểu trước phần trang hoàng bên ngoài gắn liền với chức tước. Về nguyên tắc, phần này hoàn toàn giống nhau trong cả hai huy hiệu.

1. Phần trang hoàng bên ngoài

Đối với một Giám mục, từ rất lâu, trước cả thời Đức cha Pallu và Lambert, mũ rộng vành đại trào, gậy mục tử, Thánh giá, mũ lễ là những yếu tố được phép dùng trong huy hiệu, nhưng không vì thế mà tất cả mọi thứ buộc phải có cùng lúc.

Người ta quy định rằng trong số bốn yếu tố : mũ rộng vành, gậy mục tử, Thánh giá, mũ lễ, cần phải biểu thị trên huy hiệu ít nhất là hai, nhưng việc lựa chọn và cách xếp đặt thuộc quyền tự do của họa sĩ và tùy theo dạng thức biểu thị huy hiệu.

Trong trường hợp con dấu của Đức cha Lambert, chúng ta thấy : gậy, mũ lễ, mũ rộng vành đại trào được biểu thị, còn Thánh giá thì không. Có phải vì thế mà kết luận rằng Đức cha Lambert không đưa Thánh giá vào huy hiệu của ngài ? Bunel khẳng định : “Không, tất nhiên không !” Thực tế ở đây, một điều hiển nhiên là bề mặt con dấu hình tròn và có kích thước thu nhỏ, khó có thể đưa cả 4 yếu tố vào không gian giới hạn này.

Trong những bản minh họa khác, Thánh giá có thể được đặt như phiên bản của Đức cha Pallu, để một bên, tạo góc vuông với tấm khiên ; có thể đặt vào trung tâm trong liên hệ với thanh ngang của tấm khiên để làm nổi bật tầm quan trọng của Thánh giá trong linh đạo của Đức cha Lambert⁵.

⁴ Arnaud BUNEL, *Huy hiệu Giám mục của Đức cha Lambert de la Motte*, Trao đổi giữa chuyên viên Huy hiệu Arnaud Bunel và nữ tu Marie Fiat Tuyết Mai, Dòng Mến Thánh Giá, Lưu hành nội bộ, 2021.

⁵ Năm 2019, Arnaud Bunel đã chuyển Thánh giá từ bên trái trong phiên bản cũ vào trung tâm cho phù hợp với linh đạo của Đức cha Lambert. Theo tác giả, điều này hoàn toàn được phép, nó thuộc quyền minh họa của họa sĩ.

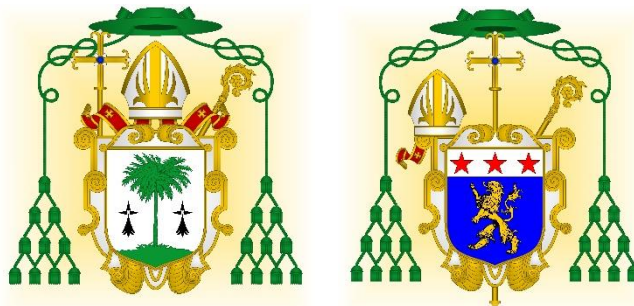
Mũ lễ có thể được đặt ngay giữa như một vương miện trên những huy hiệu quý tộc, hay xếp dịch qua một bên, kể cả có thể đặt xiên một góc phía trên của tấm khiên hay đúng hơn của khung chứa tấm khiên, v.v. Điều đáng quan tâm, đó là mỹ thuật và sự hài hòa trong nét thể hiện.

Về vấn đề số nút tua gắn liền với mũ rộng vành của một Giám mục, vào thời kỳ của Đức cha Pallu và Đức cha Lambert, không có quy định về số nút tua được sử dụng. Điều này cũng đúng vào lúc đó cho tất cả các mũ rộng vành thuộc mọi phẩm tước trong Giáo hội, từ Hồng y đến cả một Linh mục bình thường. Chính Đức cha Pallu và Đức cha Lambert có thể chọn 6, 10, kể cả 15 nút tua mỗi bên. Kết quả là mỗi nghệ nhân vẽ huy hiệu biểu thị số nút tua tùy ý muốn của Giám mục hay của chính họ, trong giới hạn mỹ thuật, tùy theo dạng thức biểu thị, nhưng hiếm khi người ta thấy chúng vượt quá 15 nút tua mỗi bên, nghĩa là 5 hàng.

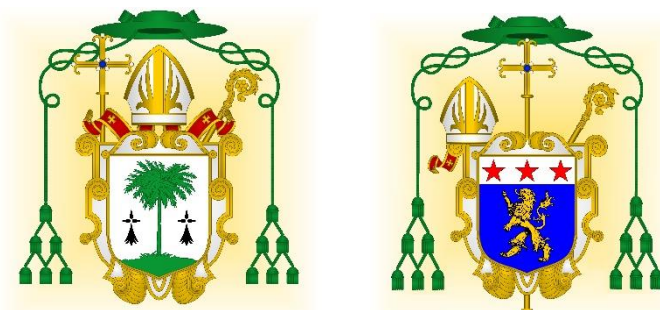
Hãy xem trên con dấu, huy hiệu vẽ tay của Đức cha Pallu trên đây và con dấu của Đức cha Lambert, mỗi bên có 10 nút tua, ngày nay, vừa nhìn thấy, người ta nói ngay đó là huy hiệu của Tổng giám mục, nhưng thời của các ngài, chúng vẫn là huy hiệu của một Giám mục.

Cần phải đợi đến cuối thế kỷ XVIII, và nhất là thế kỷ XIX mới có các quy tắc về điều này, khởi đầu là cách thực hành của đại chúng, tiếp đến là quy định chính thức của Tòa thánh. Kể từ đó, số nút tua được phân biệt tùy theo thứ tự phẩm trật, cụ thể là 6 nút tua mỗi bên cho huy hiệu Giám mục. Còn trước đó, thứ tự phẩm trật được phân biệt chủ yếu dựa vào màu sắc của các mũ rộng vành. Màu xanh lục của mũ rộng vành là màu đặc trưng của huy hiệu Giám mục. Như thế, các bản vẽ sau đây đều đúng đối với huy hiệu của Đức cha Pallu và Đức cha Lambert :

Nếu trung thành với sự lựa chọn của hai Đức cha, chúng ta chọn huy hiệu với 10 nút tua mỗi bên :

Nếu thích ứng với quy định hôm nay mà không vi phạm các nguyên tắc huy hiệu thế kỷ XVII, chúng ta chọn huy hiệu với 6 nút tua mỗi bên :

Tất cả các điều trên đúng đối với những huy hiệu Giám mục thời xưa. Ngày nay, thông thường gây và mũ lễ không còn được chấp nhận trong các huy hiệu của Giám mục theo nghi lễ Rôma.

2. Tầm khiên huy hiệu

Vào thời của hai Đức cha, tầm khiên đặt ở vị trí trung tâm của huy hiệu không làm nổi bật những nét đặc trưng cho người mang nó, nhưng cho gia đình riêng của người đó. Những yếu tố thật sự vén mở địa vị xã hội, chức tước của đương sự được nhận thấy nơi những yếu tố trang hoàng bên ngoài tầm khiên.

Chính tầm khiên là "nét đặc trưng" của gia đình hay dòng họ. Thật vậy, huy hiệu gần giống như họ (tên), một yếu tố biểu thị sự thuộc về một gia đình, một dòng tộc. Vì thế, nói chung, những huy hiệu thường được lấy lại trong sự đồng nhất từ thế hệ này qua thế hệ khác.

Vào thời Trung cổ, thông thường một nhánh mới, ví dụ như hậu duệ con thứ, lấy huy hiệu của nhánh trưởng nam, thay đổi đôi nét để làm thành cái riêng của mình. Điều đó được gọi là "thêm nét cách biệt". Một trong những hình thức thông dụng của nét cách biệt, đó là thay đổi màu sắc. Có những gia đình thiết kế một huy hiệu mới bằng cách phối hợp huy hiệu của cha với của mẹ.

Trong ngành huy hiệu, trước tiên người ta viết, mô tả chính xác nội dung huy hiệu, sau đó sẽ vẽ. Họa đồ chỉ là phần ứng dụng cho bản viết. Vì thế, khi muốn tìm tình xác thực của một huy hiệu, cần tìm bản mô tả, được trình bày theo ngôn ngữ của huy hiệu, với những quy tắc riêng.

Tầm khiên trong huy hiệu của hai Đức cha được mô tả như sau :

- Đức cha Pallu : “nền bạc, trung tâm là cây cọ dừa xanh trên bồn đất xanh lún thụt dưới đáy tầm khiên, hai bên cây cọ có hai vết đốm đen da lông chồn”⁶.
- Đức cha Lambert : “nền xanh da trời, trung tâm là sư tử vàng, phần trên hình chữ nhật bạc trắng, với 3 ngôi sao đỏ”⁷.

Về ý nghĩa của từng chi tiết trong tầm khiên, theo tác giả Bunel, “có một hình thức văn chương liên quan đến biểu tượng huy hiệu, nhưng đó là một lãnh vực ưu tiên cân nhắc với một sự thận trọng lớn. Trong thực tế, cần phải có những thông tin trở ngược lại thời kỳ sáng chế ra huy hiệu gia đình, để biết điều mà người đầu tiên sử dụng nó nghĩ đến, từ đó tùy tình hình, có thể khẳng định đôi điều về đối tượng được chọn. Chẳng hạn, ba ngôi sao trong tầm khiên của Đức cha Lambert, có thể quy chiếu về ba con trai của người đầu tiên sử dụng huy hiệu, cũng như ba lãnh địa người ấy có thể sở hữu, ba trận đấu người đó có thể tham gia, hoặc bất cứ điều gì khác mà người đó muốn dùng ba ngôi sao làm biểu tượng. Khẳng định bất cứ điều gì mà không nắm bắt vài yếu tố tiểu sử của người đầu tiên sử dụng huy hiệu, về mặt trí tuệ, đó là điều không trung thực, vì thế tốt nhất nên tránh”⁸.

⁶ “D’argent au palmier de sinople sur une terrasse de même mouvante de la pointe de l’écu, accosté de deux mouchetures d’hermine de sable (Louis BAUDIMENT, *François Pallu, sđd*, tr. 22, note 1, tr. 568).

⁷ "D'azur, au lion d'or, au chef d'argent, chargé de trois étoiles de gueules" (Adrien LAUNAY, *Mémorial de la Société des Missions Étrangères, deuxième Partie 1658-1913*, Paris, Séminaire des Missions Étrangères, 1916, tr. 353 : Lambert de la Motte)

⁸ Arnauld BUNEL, *Huy hiệu Giám mục của Đức cha Lambert de la Motte, sđd*, tr. 33-34.

Có ý kiến cho rằng, nhìn một cách tổng quát, những hình ảnh biểu tượng được dùng trong tấm khiên của gia tộc Pallu thuộc lãnh vực tư pháp, còn của gia tộc Lambert thuộc lãnh vực quân sự.

Đối với tấm khiên, những quy định về việc phối màu rất quan trọng, người ta không chòng kim loại trên kim loại hay màu sắc trên màu sắc. Chẳng hạn trên tấm khiên huy hiệu của Đức cha Lambert, chúng ta thấy một nền xanh da trời, đó là màu sắc ; trên nền này, có hai đối tượng được đặt lên : sư tử vàng bằng kim loại, và phần trên hình chữ nhật bạc cũng bằng kim loại. Trên phần bằng bạc, người ta đặt 3 ngôi sao màu đỏ. Như vậy, quy luật phối màu được tôn trọng. Nếu quan sát kỹ, người ta có thể nhận thấy sự khác biệt trong hình dáng của đuôi sư tử, điều này thuộc quyền tự do của họa sĩ. Chính các nghệ nhân phải nắm vững các nguyên tắc trước khi vẽ huy hiệu.

Ngày nay, tấm khiên không còn biểu hiện những đặc nét riêng của gia đình Giám mục, nó thường chứa đựng những biểu tượng diễn tả ý nghĩa thiêng liêng và đường hướng mục vụ hàm chứa trong câu phương châm mà ngài chọn, cũng có những vị dùng những hình ảnh liên hệ đến địa danh, sứ mạng, lịch sử, tên thánh, kể cả tên riêng.

3. Câu phương châm

Đối với vấn đề câu phương châm, trong phạm vi huy hiệu thuộc phẩm trật Giáo hội, đây là một đề tài rất quan trọng. Nó diễn tả linh đạo riêng và đường hướng mục vụ của các vị chủ chăn trong Giáo hội. Thời Đức cha Lambert, người ta ứng dụng như sau :

Khi một giáo sĩ xuất thân từ gia đình quý tộc có sử dụng câu phương châm trong huy hiệu, thông thường ngài vẫn dùng lại câu ấy, dù rằng có thể chọn riêng cho mình một câu khác.

Khi không có trước một câu phương châm gia đình, vị giáo sĩ chọn một câu riêng, và câu ấy thường được rút ra từ bản văn Kinh Thánh, hoặc từ nguồn khác.

Cho đến nay, chúng tôi vẫn chưa tìm được câu phương châm đi kèm với huy hiệu của Đức cha Pallu và Đức cha Lambert.

II. ĐẶC TÍNH VÀ Ý NGHĨA

Việc sử dụng huy hiệu đã phát triển từ thời Trung cổ, khoảng thế kỷ XI, bắt đầu từ tướng quân, rồi đến các kỵ sĩ, từ từ mở rộng đến giới quý tộc, giáo sĩ, cộng đoàn tu trì, tập thể dân sự, các địa danh, kể cả giới nông dân ...

Trong tiếng Pháp, chữ ‘huy hiệu’ (armoiries), có nguồn gốc từ ‘arme’ (vũ khí, khí giới). Vì thế, một cách nào đó, có thể nói huy hiệu chính là ‘khí giới’ của một người hay một gia tộc, có khi chúng được gọi là ‘phù hiệu vũ khí’.

Khoa huy hiệu ‘héraldique’ có nguồn gốc từ ‘hérald’ nghĩa là một phát ngôn viên, chuyên tải những sứ điệp quan trọng về một ai đó bằng ngôn ngữ của những biểu tượng. Nó cho biết người mang phù hiệu đó là ai, xuất thân từ đâu.

1. Thừa kế

Trước tiên, huy hiệu là một hệ thống nhận dạng gia tộc, tập thể mà mình là thành viên. Trong giới quý tộc, nó được lưu truyền từ đời này sang đời nọ, với tất cả những quyền lợi và danh dự kèm theo. Hậu

duệ không chỉ có nhiệm vụ bảo vệ mà còn phải tiếp tục tích lũy, đem lại cho nó những vinh quang, danh dự mới. Đức cha Pallu và Đức cha Lambert lên đường truyền giáo, từ bỏ mọi sự, nhưng danh dự, tinh thần, ý chí, cảm thức thuộc về gia đình, dòng tộc vẫn lưu khắc trên huy hiệu. Các ngài vẫn tiếp tục giữ trách nhiệm lưu truyền và đem lại vinh quang danh dự cho nó một cách thiêng liêng.

2. Duy nhất

Tất cả những gì liên quan đến huy hiệu biểu thị một người duy nhất, dù có những đặc nét của gia đình nổi bật trên tấm khiên, nhưng nó vẫn là cái riêng của chính người đó, biểu thị tước hiệu, chức danh qua các yếu tố trang hoàng bên ngoài. Không một ai khác có thể dùng lại huy hiệu này. Huy hiệu cho biết họ là người duy nhất gắn liền với nó, không thể nhầm lẫn với bất kỳ một ai khác. Huy hiệu của Đức cha Pallu hoặc của Đức cha Lambert là độc nhất vô nhị.

3. Diễn tả một nguyên tắc sống

Các tài liệu trong lãnh vực huy hiệu thuật lại : vào thời Trung cổ, khi lên 14 tuổi, những thiếu niên quý tộc được dạy thuật cưỡi ngựa và đánh kiếm. Chúng cũng được học những phẩm giá hào hiệp về lòng dũng cảm và trung thành, bảo vệ góa phụ và cô nhi, tôn trọng phụ nữ.

Cuối thời niên thiếu, người ta tổ chức nghi lễ trao binh giáp cho người trẻ quý tộc, từ nay cậu được quyền có một huy hiệu riêng vẽ trên tấm khiên. Cha đỡ đầu giới thiệu cậu vào hàng kỵ sĩ, trao cho cậu con ngựa, thanh kiếm cầm bên tay phải, trong khi tấm khiên huy hiệu được giữ bên tay trái. Trong trận chiến, chính huy hiệu trên tấm khiên giúp nhận ra kỵ sĩ và kẻ thù. “Đôi khi người kỵ sĩ mới thể hiện sự trân trọng đối với cha đỡ đầu qua việc chọn lấy vài yếu tố trong huy hiệu của ông”⁹, “mỗi một huy hiệu diễn tả một nguyên tắc sống”¹⁰.

Chắc chắn, hai Đức cha hiểu rõ những ý nghĩa thể hiện trên tấm khiên của mình, các ngài còn trình bày một lý tưởng và đường hướng truyền giáo qua câu phương châm riêng. Chúng ta hy vọng một ngày gần đây sẽ tìm lại được câu phương châm của các ngài.

4. Có tư cách pháp nhân và bảo vệ

Chức tước đi kèm với huy hiệu được phối hợp để làm nên con dấu có tư cách pháp nhân. Với con dấu riêng, các Đức cha niêm ấn tất cả các thư từ cá nhân, đúng theo yêu cầu cần mật của *Huấn thị Roma năm 1659* ; qua con dấu, các ngài xác định chính mình là tác giả các lá thư và bảo vệ chúng. Khi con dấu còn nguyên vẹn trên bì thư, điều đó có nghĩa là thư chưa bị mở ra trên hành trình gửi đi.

Từ thời Trung cổ, huy hiệu được khắc trước tiên trên tấm khiên, tiếp đến trên những vật dụng của người ấy, cả trên hình chân dung. Trong trường hợp của Đức cha Lambert, chúng tôi xin lưu ý độc giả về một chân dung có huy hiệu và tên của ngài dưới đây :

Hãy quan sát huy hiệu vẽ trên góc phải chân dung, màu sắc của hình chữ nhật trên tấm khiên và các ngôi sao khác với màu sắc trong huy hiệu vừa được trình bày trên đây ; điều này có thể giải thích được với những lý do chính đáng¹¹. Tuy nhiên, đối diện với huy hiệu là một hàng chữ, chỉ có thể được

⁹ G. D’HAUCOURT et G. DURIVAUT, *Le Blason*, Presses universitaires de France, 1965, tr. 35.

¹⁰ Jean-Claude MAROL, *Blason - Langue vivante*, Dangles, 1995, tr. 23.

¹¹ Arnauld BUNEL, *Huy hiệu Giám mục của Đức cha Lambert de la Motte, sdd*, tr. 20-25.

thêm vào gần đây. Nó ghi tên Đức cha Lambert : “Pierre Marie Lambert de la Motte Frondeville, Giám mục Hiệu tòa Béryte, 1660”.

Trong tất cả các tài liệu viết vào thời của ngài - thế kỷ XVII, và các thế kỷ tiếp theo, Đức cha hiệu tòa Béryte chưa bao giờ được gọi là Frondeville. Hai chuyên viên Huy hiệu cho rằng : “Đặc tính giả mạo của hàng chữ ghi trên bức tranh có thể xảy ra, gắn liền với ước muốn của một Frondeville muốn sáp nhập cách chính thức một nhân vật quan trọng vào chi tộc của mình. Điều đó không có gì ngạc nhiên”¹².

KẾT LUẬN

Mỗi một Giám mục luôn luôn có một huy hiệu đi kèm. Thật giá trị khi các Văn khố vẫn còn giữ cẩn thận các thủ bút còn lưu dấu niêm ấn của Đức cha Pallu và Đức cha Lambert. Cùng với việc phát triển của khoa học huy hiệu hôm nay, các chuyên viên giúp chúng ta phân tích và tìm hiểu cách dễ dàng từng phần trong mỗi huy hiệu. Nhờ đó, huy hiệu của các ngài được nhìn nhận cách đúng đắn. Thật vậy, khi chúng tôi chia sẻ huy hiệu của Đức cha Lambert cho một vài người bạn, lập tức họ phản hồi : ‘Đức cha Lambert là một Tổng Giám mục mà chúng ta không biết’ ; người khác thì nghi vấn : ‘Huy hiệu này không phải của Đức cha Lambert, nhưng là của một Tổng Giám mục nào đó. Lúc ấy, chúng tôi gửi ngay cho họ con dấu nguyên vẹn của ngài, nhưng vẫn cùng một phản ứng : ‘bạn nhầm rồi, tôi không nghĩ nó là con dấu của Đức cha Lambert’. May mắn thay, con dấu còn nằm yên trong lá thư gốc (autographe) với nét chữ và chữ ký của Đức cha Lambert. Tương tự như vậy đối với những chi tiết khác.

Chính vì thế, chúng tôi ước muốn giới thiệu với độc giả những giải thích của chuyên viên Arnaud Bunel liên quan đến huy hiệu của Đức cha Pallu và Đức cha Lambert, với ước nguyện tất cả các tài liệu khác của các ngài cũng được tìm hiểu và phân định một cách khoa học, để tiến trình làm hồ sơ phong thánh cho hai Đức cha được hoàn tất cách chuẩn mực, đúng với yêu cầu của Tòa thánh, và các ngài sớm được tôn phong trong hàng ngũ các Thánh.

¹² *Nt.*, tr. 40-41.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- BAUDIMENT Louis, *François Pallu, Principal fondateur des Missions Étrangères (1626-1684)*, Paris, Archives des Missions Étrangères, 2006.
- BUNEL Arnaud, *Armorial illustré de l'Épiscopat français, 1589-1790*, sous forme de CD-Rom, de la série "Héraldique illustré", sur www.heraldique-europeenne.org, 2008.
- BUNEL Arnaud, *Huy hiệu Giám mục của Đức cha Lambert de la Motte*, Trao đổi giữa chuyên viên Huy hiệu Arnaud Bunel và nữ tu Marie Fiat Tuyết Mai, Dòng Mến Thánh Giá, Lưu hành nội bộ, 2021.
- D'HAUCOURT G. et DURIVault G., *Le Blason*, Presses universitaires de France, 1965.
- LAMBERT DE LA MOTTE Pierre, Thư gửi ông Fermanel, AMEP, T. 858.
- LAUNAY Adrien, *Mémorial de la Société des Missions Étrangères, deuxième Partie 1658-1913*, Paris, Séminaire des Missions Étrangères, 1916.
- MAROL Jean-Claude, *Blason - Langue vivante*, Dangles, 1995. Pierre
- PALLU FRANÇOIS, Thư gửi Cha Brindeau và Cha Deydier, AMEP, T. 102.
- ROLAND Jacques, *Le premier synode du Tonkin (14 février 1670)*, mémoire de licence de droit canonique de l'Institut Catholique de Paris, 1993, tr. 104, Bản đồ : Le Đại Việt et ses voisins au 17e s.